(З недавніх настроїв)

— Ви сьогодня надто веселі?

— Жити гарно, Ганно Петровно,— промовив Зубенко, й очі йому загадково прижмурились.— Нема й краще над те, коли людина, озирнувшись довкола, зможе з повним почуттям вимовити тільки отсі два слова: жити — гарно!..

— А ви можете?

— Так, можу.

— Ви ще так недавно скиглили? — лукаво засміялася Ганна Петровна.

— М-да... було... Минулося, пані... Нарешті й я осідлав свою долю...

Обоє гучно зареготалися.

По його спокійному, задоволеному обличчю видно було, що він ховає всередині щось прекрасне, величне, але зрозуміле й близьке тільки йому самому, і що се прекрасне сповняє тепер його всього невимовним спокоєм людини, що після багатьох безнадійних, безпорадних зусиль і жаденного шукання, зрештою, знайшла те, за чим невтішно тужила душа.

Зубенко, не поспішаючись, розгорнув білу з рудими плямами серветку, витер губи, розгладив вуси й, діставши грубий срібний портсигар з золотим вензлем на накришці, сито промовив:

— Тепер і шклянка чаю буде впору.

— Та постривайте, куди ви так хапаєтесь? Посидьте трохи.

— Хм... Можна й посидіти, чому ні?..

Він одхилився на спинку стільця, поклав ногу на ногу й смачно затягнувся запашною дорогою сигарою.

— Так... Добре тому, кому жити гарно,— задумливо промовила Ганна Петровна.

Зубенко знов прижмурив свої глибокі сині очі й посміхнувся. Дві буйних сльози скотилися несподівано з-під довгих вій у Ганни Петровій. Вона сиділа супроти нього якось зібгавшись і, видимо, силкувалася здержати щось, що притьмом ринуло зсередини.

— Не всі можуть так говорити...

Він насупився... "Так, так, не всі,— думав Зубенко,— але навіщо отсе кажеш ти мені вже, мабуть, удесяте?" Гарний настрій його раптом розтанув в злості на самого себе. "І на чорта я почав про се? —лаяв він себе.— Ніби не знав її. Почне тепер викладати перед тобою химині кури. А! Чорррт"... Він з серцем клацнув портсигаром, сховав його в кишеню й гучно відсапнув ніздрями. В те гарне, величне, що співало йому в душі, проникло зокола щось гидке, бридотне, отрутне й миттю розлилось, отруїло, споганило його святе святих.

— Так, не всі, Дмитре Пилиповичу. Інший, подивишся збоку, живе щасливо...

"Чув, чув уже",— лютував мовчки Зубенко. Він знав, що, раз почавши, Ганна Петровна не зупиниться, поки не вимотає геть-чисто все терпіння, знав також напам'ять, про що саме вона говоритиме, тягтиме довго, нудно, одноманітно, з сльозою в голосі; знав, що вона нарікатиме на своє нібито нещасне життя, на гірку долю, скаржитиметься на

чоловіка, що не розуміє її, навіть не в силі зрозуміти, бо має вдачу цілком супротилежну, чужу до всяких величних поривань, потреб і т. ін. Вона так щиро, так зворушливо завжди нарікала на своє безголов'я, що Зубенко одразу був поняв їй віри й вовком дивився на її чоловіка — веселого, жвавого експедитора на шахтах, але коли пильніш придивився до неї, то зрозумів, що все те бридня, що якби хто пораяв їй розвестись з нелюбим, то вона перша вжахнулася б.

Зубенко люто м'яв у руці шматочок м'якушки і з ненавистю дивився спідлоба на її вродливе якоюсь неприємною вульгарною красою лице, що аж кричало браком змісту, того одухотворення, виразом внутрішньої вроди, що навіть обличчя негарні роблять надзвичайно симпатичними, привабливими, повними змісту; дивився у стемна-зелені очі, опушені підмальованими віями й бровами, на темне волосся, рівний чудовий ніс, повні жагучі вуста й Кругле підборіддя і почував, що всередині у нього пече ледве втримана злість. Він спіймав себе на дикім бажанню вхопити з стола тарілку з об'їдками й жбурнути їй в голову, спіймав і раптом зашарівся по самі вуха.

— М... да...— протягнув Зубенко цілком не до речі й ще більше почервонів.

Ганна Петровна питаюче кинула на нього здивованим поглядом і замовкла.

— Я бачу, ви й не слухали мене?..— нарешті вимовила вона.

Зубенко змішався й кашлянув.

— Та... бачте... Мені, власне кажучи, трохи ніколи..

— Мотько! Чаю,— перебила вона його; обличчя їй перекосило від злості.

На дверях спинилася кремезна, нечепурна, з розкуйовдленим волоссям, пиката наймичка.

— Чого, пані?

— Чаю, кажу, дай паничеві.

— Зараз.

Мотька з цікавістю подивилась на Зубенка, ніби вперше бачила його, й зникла. І все се — і вродлива пані, й безглузда наймичка, обгризки на столі, й брудна скатерка — здалося Зубенкові таким непотрібним, огидливим, що він трохи не підвівся йти, але переміг себе й нетерпляче ждав чаю. Наймичка внесла на таці шклянку міцного чаю, поставила перед ним і почала прибирати зі столу. Від неї нестерпуче тхнуло пекарнею й потом. Зубенко затягнувся сигарою й оповив себе димом. Коли Мотька вийшла, він поклав сигару на чавунну попельницю, хутко проковтнув чай і підвівся.

— Вельми вдячний.

— Ні за що. Може, ще? Ви ж тільки одну.

— Ні, ні, дякую. До побачення.

— До побачення... Куди се ви так поспішаєтесь? Барвінку рвати?

Ганна Петровна склала вуста в усмішку, але в зелених очах її іскорцями виблискувала образа й злість.

— Куди?..—озирнувся він біля порога.

— Нічого, нічого, то я так,— зареготалася вона й закрила рота хусткою; отрутний, шипучий сміх її зловісною луною одбився в сусідній залі.

— Доброго успіху!..

Зубенко вийшов.

— Пху, будь ти проклята! — вилаявся він.— Зіпсувала геть-чисто настрій. Пропав вечір. Пху!.. Треба буде деінде стати на харч. От нахаба! І чого їй треба від мене?.. Здається ж, я не дав жодного приводу... А, ну та чорт з нею... Не треба думати...

Сонце вже схилилося низько на захід, і від білосніжних акацій, телеграфних і телефонних стовбів, будинків лягли по землі довгі тіні; пішоходами, по прохолоді похожали розкішно виряджені пані, жваво розмовляючи; попереду бігали дітки в кумедних куценьких штанцях і спідничках.

Зубенко хутко перейшов на другий бік вулиці, пхнув хвіртку, ввійшов у свій присадок і сів на ганку, замислившись. Цвіли акації — ніжні, білі — й розливали в повітрі п'янкуватий пах. Золотисті пасма погасаючого соняшного сяйва фантастично переплітались в білосніжнім убранні нерухомих дерев і нагадували золоте, чисто спокійне щастя. Про те щастя щебетали вечеровою піснею й ластівки на гостроверхім даху невидної за акаціями альтанки.

Зубенко сидів на ганку й слухав. З вулиці досягала до нього жвава гутірка пишно вбраних паній, регіт і белькотання дітей; всередині ще прикро бреніли відгуки останньої розмови з "хазяйкою", й хотілося чогось незвичайного, захоплюючого, в чім можна було б поринути душею, серцем, думками й змити геть се несподіване брудне. З пішохода почулась легенька хода.

— Дмитре Пилиповичу!

Він хутко підвівся. Чорні хмарки дійсності в одну мить зникли, вся істота сповнилася радістю, сяйвом, музикою, й приємною була свідомість, що все те — хвиля, мить, котра при однім доторканню щастя щезає, як сутінь в ранкових промінням могутнього сонця.

— Дмитре Пилиповичу! Ви дома?

Його не видко було за густими шатами акації й кущів.

— Дома, дома, Галино Васильовно,— поспішив Зубенко їй назустріч. — Здрастуйте.

— Добривечір... Отсе так! Дав слово йти зо мною в поле й заховався.

— Я вас ждав... виглядав...

— Ха-ха-ха! Добре виглядав! Я бачила, як ви сховалися... Ну, йдемо чи ні?

— Ходімо.

— То виходьте ж на вулицю, чого стоїте по той бік? Ха-ха-ха... виглядав!.. Ех, ви...

Він відхилив хвірточку й вийшов до неї на пішохід, соромлячись і злегка тремтячи від внутрішньої радості. Вона приязно дивилася йому просто в вічі своїми великими чорними очима, в котрих бігали чортики сміху, й щебетала швидко, весело, захоплююче.

— Ну-ну, хутчій повертайтесь, ведмедю! Я хочу застати в полі сонце. Воно незабаром заховається.

Пішли поруч: він високий, ставний, кремезний, як дуб, вона невеличка й струнка, як береза. По вулиці, з обох боків, людей побільшало. Всіх вабив чудовий тихий вечір з душних прозаїчних кімнат на вільну вулицю. Зубенко й Галина Васильовна недбало відповідали на привітання зацікавлених завжди знайомих жінок і хутко йшли, звертаючи на себе увагу. Вона не помічала або не хотіла помічати того й балакала не вгаваючи про різні дрібниці; він гаразд бачив, що всі позирають на них, погано усміхаючись, і несамохіть глуха ворожнеча підіймалася йому всередині й труїла променисту радість.

Звернули в завулок, перейшли м'який від пилюки шлях, вийшли на обміжок між зелені густі пашні.

— Дивіться, воно сідає вже,— показала вона рукою на сонце.

— Ні, то хмарка. Воно ще випливе.

Сонце, схоже на величезний померанець, заховалося за хмарку. Стало сіро, непривітно. Співали жайворонки, сюрчали коники. Вона озирнулась довкола й підняла свою хорошу голівку.

— А вони запевне ще бачать сонце.

— Хто?

— Та жайворонки з своєї високості.

— Безперечно.

— Чудно, що така невеличка хмарка закриває велетенське сонце. Адже ж вона ніщо в порівнянні з ним?

— Нуль... Поставте перед очима долоню, й ви закриєте широке небо.

— Справді?.. Ха-ха-ха! ви говорите таким тоном, немов лекцію читаєте.— Вона закрила очі рукою й хвилю не приймала її.

— Нічого не видко... Ось гляньте, воно вже виринає знизу. Яке химерне, червоне, без променю... прозаїчне сонце...

— То від пилюки та диму.

Вона замислилась. По обміжку було протоптано вузеньку стежечку у високій траві. Не можна було йти поруч, і вони йшли одно за одним, вона попереду, а він за нею.

— І в житті так буває,—— стиха промовила Галина Васильовна, не обертаючись.

— Ви про що? — спитав Зубенко.

— Та все про те ж... Яка-небудь дрібничка, особисте горе, дрібне, нікчемне, заслонить часом від тебе світову радість.

Йому пригадалась недавня сцена у "хазяйки". Гидке почуття від прикрої, дрібної, щипучої розмови і в нім заслонило було те єдине, важливе, що звучало у всій його істоті за останні часи урочистою симфонією кохання. Але тепера воно ледве-ледве ворушилося десь глибоко всередині й було малопомітною чорною крапкою на осяйнім тлі сердечного свята.

Він ішов слідком за нею й радо любував з її невеличкої, гнучкої постаті, від котрої віяло такою невимовною чистотою, дитинством, що треба було зупиняти себе, аби не кинутись до неї, не обняти, не поцілувати її чистим поцілунком побожного поклонника. Самий склад його думок, що поволі линули одна за одною в голові, мимоволі обертався в урочистий гімн, і Зубенко боявся забалакати, аби не виявити того, що на серці, не сполохати променистої радості. О, він

кохав її, вона ще не знала того, кохав щиро, побожно. Жодне найдрібніше нечисте бажання не псувало чистих відносин до неї, хоч кохати інако, здавалося йому, було річчю цілком природною, і всі, кого він знав, .кохали іменно не так, як він, а просто, примітивно. Ні, ні, заради того не варт було б і кохати! В притхлій атмосфері його безнадійного сірого існування вона з'явилася блискучим променем, саме в момент найбільшого відчаю, вагання, зневіри, коли вже виникало питання: жити чи не жити? і терези долі занадто виразно хилились на другий бік — не жити. Аж ось з'явилась вона... Ні, ще варто жити!..

Сонце сіло. Вечірня сутінь зі сходу поволі накидала на світ свій легкий серпанок. Зникли тіні, потьмарились ясні фарби, на всьому лягла одна велетенська холодна одноманітна тінь і викликала ніжний, лагідний смуток і бажання надхмарного довічного щастя. Понад ставком і в балці сивим прозорим димком закурився туман. Журливо скаржились вівці в степу, за балкою, поспішаючись до води.

Вона зупинилась, і Зубенко від несподіванки трохи не збив її з ніг. Обоє дзвінко, весело зареготались.

— Ну, вже й ви... ведмідь,— промовила вона з робленим докором.

— Замислився й не бачив, як ви зупинилися,— вибачався Зубенко.

— Замислились?.. Цікаво, про що ви марили?

— Про що?.. Про те, що варто жити,— з захопленням говорив Зубенко.— Гарно скрізь, і все; і ниви, й степ, і небо; гарно йти отак і почувати, що ви тут, поруч, така хороша, дивна; гарно почувати, що все дрібне, брудне, нікчемне зосталося там, позаду, а круг тебе, пануючи, застигла радість.

Вона прижмурила очі, знову подивилася на нього й дрібно-дрібно, мов перебір на струнах, засміялась.

— Справді?.. Та ви поет... І так само, як і всі поети, свою мрію вважаєте за дійсність.

— Бажав би я побачити ту людину, що, любуючи з вас, не зробилася б хоч на хвилину поетом.

— Годі вам верзти дурниці, бридкий,— закопилила вона хорошу губку, повернулась і знов пішла. А він догнав її й пішов поруч, зазирав їй у вічі і похилившись і плутаючись у високім пирію.

— Чому ви розгнівались? Чи я бовкнув що образливе? Невже правди не можна висловити голосно?

— Ах, облиште!.. Дивно мені одно у вас буржуїв...

— Буржуїв?..— аж зупинився він.— А ви ж...

Вона посміхнулася й ласкаво кинула на нього свій блискучий погляд.

— Ну да, і я... Дивно, кажу, мені, що скоро ваш брат...

— Мужчина? — засміявся Зубенко.

— Ах ви ж, навісний!.. Ні, не мужчина, се дуже загальне розуміння. Я говорю все ж таки про буржуїв, що скоро зустрінеться якийсь з панночкою, то в ту ж мить переверне путню розмову на ідіотську.

— Вельми вдячний.

— Не варт... Ніби панночка — то лялечка, з котрою тільки й можна пустувати.

— Я не пустую, а говорю серйозно.

— Тим гірш для вас.

— Як саме?

— Виходить, що ваша навіть серйозна розмова скидається на безглузде патякання.

— О, безперечно,— образився він,— ви бачили й не таких.

— Бачила... Чого ж ви образились?

— Хто ж то? "Товариші"?

Вона з усмішкою поглянула на нього, хотіла щось відповісти й засміялася дрібно-дрібно, мов розсипала перли.

— Чому ви смієтесь?

— Ви не любите їх... товаришів, як ви кажете?

— Ні люблю, ні не люблю... Я ж їх не знаю.

— А мені почулася зневага, коли ви вимовили се слово.

— Ви надто неймовірні. А ви їх поважаєте?

— Ну да. А хіба що?

— То чому ж ви... не гуляєте з ними?

Зубенко відчув, як погане, неприязне почуття заздрості зашкребло йому всередині, відбилося на видові кількома гидкими рисами й неприємним блиском очей.

Вона знову зупинилася, поглянула на нього гостро-насмішкувато, але раптом на її видочку пройшла тінь загадкового смутку й довго-довго не сходила, ніби застигла в своїй таємності. Вона пішла й промовила по хвилі:

— Так, я поважаю їх... Я бачу, що вам се неприємно чомусь, але вони гарні, дуже гарні люди... Тільки я не можу зоставатись з ними довго. Та вони майже й не гуляють ніколи. А я люблю сонце, люблю загадку вечора, люблю зітхання степу. І... ви знаєте? Мені соромно признатись їм в сьому, щоб вони не глузували. Але й між ними часто почуваєш в собі моменти найвищого піднесення, захоплення. Се надзвичайно гарно. Ви не пробували?.. Ну да, ні... ви не знаєте. Вони сильні,— сміливі й сильні, — навіть нахабні, красиво нахабні, й відважно дивляться життю в вічі. Нехороше лиш, що вони знають його... життя... так, якось... напам'ять... Для них нема нерозгаданого минулого, таємного завтра. Вони й про завтра розмовляють так, як і про вчора, про зараз, бо знають його й певні, що не помиляються... А мені се не подобається: нецікаво жити, знаючи життя, як певну програму. Все те, що я люблю, вони вважають за дрібницю або ні, не так... У них якось виходить так химерно... Вони немов хотять вимовити: нехай все те напослі, бо зараз не до того... І мені часто нудно з ними... Але й без них нудно... Вам не смішно?..

— Чого?

— Та що я й сама не знаю, чого мені, власне, потрібно?

Зубенко спостеріг, як бренів смуток в її голосі, і якось зненацька зрозумів, що сей вечір буде рішучим в його житті. Він почував, що далі не в силі втримувати себе, що іще мить, і він упаде їй до ніг, молитиметься до неї... А вона йшла все вперед, спокійна й задумлива, й не помічала його екзальтації.

Зійшли на гору й зупинилися перед широкою балкою, де кінчались зелені ниви й починався різнобарвний степ. Ліворуч виблискувала в

ставку вода. Здалека доносилося мекання отари, крюкання жаб; співали дівчата, повертаючись з панських картопель.

— Може, сядемо на траві? — спитала вона.

— Залюбки,— запобігливо відповів Зубенко, й сам перший радо впав на траву. Галина Васильовна зігнула свій стан, розправила пелену спідниці й обережно сіла.

Смеркало. Сиділи тихо, мовчки, озираючись навкруги й дослухаючись до здавленого, соромливого шепоту весняного вечора. Пожадливий перепел не в силі був втримати свого палкого темпераменту й дзвінко вигукував у житі. Сумно стогнали цикади. Низько понад землею побіч шугнув якийсь великий птах і поринув у пітьмі, в балці. Десь хтось кричав, кликав когось, раз, другий, і замовк, не діждавши відгуку.

В морі поважної таємничої темряви поволі потопали дрібні хатки шахтарів, довгі цеглові будинки служащих, оздоблені сивими густими акаціями, високі шпилі чотирьох кумедних надшахтних копрів. Засвічувались огні. Праворуч і ліворуч в лощинах і вище блимали подекуди купками огники чужих шахт. Далі, на обрію, кокусові печі вишкірили свої пекельні вогняні зуби...

І чудним здавалося, що й там живуть люди, й цікаво було довідатись, що вони роблять в сю саме мить.

Галина Васильовна злягла на лікоть і глибоко зітхнула, й Зубенкові почулося, що то зітхнула йога, дорога мрія. Все життя сіре, одноманітне, без яскравого змісту, без красних, блискучих епізодів, сите, до гидоти однакове день у день, невиразно промайнуло йому в думках і огорнуло їх приємно-журливим флором солодкого предчуття. Він почув, що щастя ось, тут, біля нього, майже торкається до нього, треба тільки простягнути руку і взяти його.

Присунувся ближче й сів поруч. Вона не ворухнулась і лежала в задумі.

— Гарно? — несподівано вихопилось у нього. Нервова дригота проняла його наскрізь, і до горла підкотився химерний давлючий клубок.

— Так, гарно,— по хвилі відповіла вона.— Я люблю такі вечори, величні, задумливі... Он зорі. Людська фантазія вигадала, що вони дивляться на нас і навіть беруть участь в людській долі... Дивна поетична неправда, теж одна з тих, що квітчають непоетичне взагалі життя, огортають, ховають його недосконалість....

— Як неправда? — спитав він, аби що-небудь промовити.

— Як?.. Адже ж звідтіля, з тих зірок, нашої землі або зовсім не видко, або декотрим вона мигтить ледве помітною зіркою, й зорям невідомо, чи є на землі люди. І вони, зорі, зовсім байдужні до всього... І се досадно. Краще було б вірити, що всіх їх утворено задля людської втіхи. Саме життя здавалося б нам тоді більш цінним. Приємно знати, що з тобою журяться, радіють навіть далекі істоти. Не лякала б так і самотність. Вас вона не жахає?..

Він затремтів...

Так, так, отсе воно й єсть — вона відгадала. Над усе в світі йому набридла холодна до болю, порожня самотність, що труїла безжурне життя гнилим подихом, примушувала хмуритись тоді, як сяяло сонце, зітхати чарівної красуні ночі з відчаю, коли довкола розлито врочистий спокій і безодню радості раювання.

Так, так, вона відгадала! Як несподівано, просто промовила і влучила в саму суть, зазначила те, чому він не міг, а може, й жахався прибрати ім'я, хоч здавна вже носив із собою сірий, мутний, огидливий

погляд самотності і, лежачи на ліжку, ловив тривожним вухом зловісний шепіт її у важкій, мовчазливій, як смерть, пітьмі. Безпричинний, безглуздий, незрозумілий жах огортав тоді його, він накривався з головою м'якою ковдрою і з болем втримував тяжке зітхання, що рвало груди, а то й глухе незмірковане ридання... І такої хвилини він почував себе суто нещасним і кляв життя, а самому собі смерть заподіяти не мав відваги, та й лякався, що се буде... нерозумно...

Зубенко пересів до ніг її й говорив, говорив, а вона уважно слухала його й дивилася на нього некліпаючими очима, й не можна було розібрати в темряві, чи вона спочуває йому, чи ховає в серці глум. Блискавкою мигнула йому в голові ся думка, й він замовк ніяково.

— Ви самотні? — промовила вона по хвилі. Й по інтонації голосу Зубенко зрозумів, що вона пройнялася жалем до нього. Божевільна радість недалекого здійснення найкращого бажання охопила його, й він ладен був тепер розкрити їй всю свою душу.

— Мені дивно... Ви ж маєте діло, певне діло... Та й, крім того, зараз такі часи... Де ж тут місце для нудьги?

...Діло?.. О, так, він мав його й має, пригадує навіть часи, коли захоплювався сим ділом, і воно задовольняло його. Та, мабуть, сього не досить, бо, коли невблаганна майбутність зиркнула на нього своєю страшною безоднею, він вжахнувся й відтоді так і носить той несвітський жах в душі своїй... З того й почалося. Сьогодні одно, й завтра так само, й позавтра, й за місяць, рік, десять років і до смерті — те саме діло. Ні, се хоч кого візьме розпач... Ну да, праця — велична річ і має силу зукрасити одноманітність життя, але не така ж нудна праця, а захоплююча, повна змісту й мети...

— Авжеж,— муркнула вона, і в сім незначнім слові він почув щось недобре для себе.

Так, він теж розуміє се гаразд, але не всі здатні до такої праці... і він нездатний. Багато він міркував над сим, та нічого не вигадав...

— Чудно,— промовила вона.

— Чудно? — луною обізвався Зубенко.

— Ну да... Адже ж я трохи знаю вас, а зараз не можу збагнути. Я й не гадала знайти в вас стільки... песимізму. Принаймні мені здавалося зовсім інше.

Він посміхнувся:

— Тепер?.. Тепер інша річ. То було й минулося.

Вона здивовано підвелася з ліктя й сіла, випроставшись.

— Авжеж... То було тоді, коли ще я... вас не знав,— ледве вимовив Зубенко й почув, як знову затремтіло йому все тіло й зробилося холодно.

— Ви... що?.. Жартуєте? — насупилась вона.

— Я? Жартую?.. О, я ладен впасти до ваших ніг, молитись до вас, благати у вас порятунку, бо... безмірно кохаю вас. З того часу, коли я побачив вас зблизька, весь тягар з душі зсунувся геть, і я зрозумів, що й для мене ще посміхнеться життя й сіятиме сонце...

Галина Васильовна мовчала, схиливши голову, й думала про щось, а він схопив її руку й палко припав до неї сухими спраглими губами.

— Ви мовчите? — поспішався Зубенко.— Промовте ж хоч словечко, подайте хоч найменшу надію на те, що то не мрія, що...

— Що, власне, ви бажали б почути від мене? — нарешті промовила вона, приймаючи руку.

— Не можу я без вас, розумієте? Коли у вас є хоч краплина приязні до мене, ви пожалієте мене й підете в житті поруч зо мною...

— Куди?

— Усюди.

— Себто?

— Будьте моєю дружиною.

Вона не ворухнулась, ніби чекала на се, а тільки нижче схилила голову й думала. Трохи згодом вона підняла її й пильно, з цікавістю поглянула на нього, бажаючи зазирнути в саму душу. Потім з притиском промовила:

— А потім?

— По... тім? — хутко перепитав він здивовано, але, промовляючи першу половину по, зрозумів усе, і тім вийшло жалісне, мізерне, як вмираюча хвиля або стогін перерваної струни. Знов чорна невблаганна безодня розкрила йому свою пащу, та так і зосталась, і в'їдливий жах, болючий, як невідомість, розпачливий, як неминучість, підкрався й стис серце. Він, сильний, кремезний, не міг вимовити ані слова, а якось остовпів і сидів тихий, покірний і смішний, такий смішний...

Але се була мить...

Іскорка звіра вже розжеврювалась десь глибоко, пекла, пекла. Ось-ось вона спалахне диким полум'ям... В єдину мить перевернувся його,

здавалося, міцний, несхибний світогляд; в очах, в свідомості лягли на все темні, потьмарені фарби, стерлись яскраві контури — і лиш там, глибоко, щодалі лютіш розгорювався звірячий огонь, з силою гнав кров до висків і силував широко роздувати ніздрі. Роздратований, пожадливий, він тільки тепер, коли почув цілою своєю істотою, що вони — його потайна хіть, несвідома мрія — випорснули без задоволення, тільки тепер мимоволі збагнув він, що вся його недавня, лагідна, чиста, як белькотання дитини, врочиста, як весняне небо, радість у відносинах до неї була тільки захованим несвідомо, звичайним, нервовим запалом самця, підогрітим чарівною мрією про щастя душ...

Вона прислухалась до його важкого подиху, нахилилася трохи й побачила, як виразно вималювалось тавро звіра йому на обличчя, побачила, як тремтять йому ніздрі і все тіло від дикого бажання, глузливо посміхнулась, потім, не хапаючись, сперлась на руку й підвелась.

Зубенко сидів непорушно... не насміливсь...

Вона пішла від нього мовчки, не поспішаючись, з високо піднесеною головою, смілива, гордовита, немилосердна, й він почув, що тихою ходою зникла з нею в темряві, зникла навіки, й мрія, лишивши його порожнім, нікчемним, самотнім. І тим, що всередині палахкотіло вже полум'я нестримної жаги, самотність була ще більш нестерпучою. Він упав лицем у траву й заричав риканням незадоволеного звіра. Якусь мить виникло в нього бажання наздогнати її, щоб заволодіти нею, але хутко потонуло в тім морі зневаги її, що й досі хвилювало перед очима... Він лежав...

А на зміну вечерові непомітно, крадькома спускалась чорна, ласкава, як мати, нічка, помалу вбирала в себе всі запізнілі згуки дня й тушила їх у собі, щоб ніщо не порушило її величного спокою. На стемна-синім небі ясніш замиготіли зорі, потемнішав захід, тільки байдужно миготіли ліхтарі там, у лощині, на шахтах. Зубенко підвівся. Свідомість непоправного минулого важким тягарем гнітила мізок, хотілося

скрикнути так, щоб розступилася, щезла ся пітьма й знову виплило поверх зникле недавнє... Йти?.. Куди?.. Додому? До непривітних, зненависних, байдужих до всього кімнат і сидіти на самоті з страшною самотністю?.. А потім?.. Ах, потім!.. Прокляте, зловісне потім... Краще б щезнути, розтанути й злитись з ніччю, скинувши з себе болючу свідомість того непоправного.

Непритомно переступаючи ногами, Зубенко пішов житами, навпростець. Незадоволено шелестіли під ногами сполохані стеблини ще безколосого жита, нарікаючи на те, що якась невідома проява серед ночі топче їх і тривожить спокійний сон; сумно ридали цикади за безповоротним минулим, перед знаним прийдешнім; глузливо мигтіли попереду, на шахтах, ліхтарі, й погрожуюче вискалились зуби кокусових печей... Зубенко вийшов на обміжок і озирнувся навкруги. Ніде нікого. Він хутко пішов додому. Бурхливе почуття образи, незадоволення, розпачу й цілої гами різнородних почувань перемінилося на тупий біль, важкий, мовчазливий, що крутив десь глибоко в серці, та так боляче, що виникало гостре бажання якнайшвидше спекатись його, однаково, яким способом, бодай ціною життя. Життя?! Божевільний посміх скривив йому вуста, й він прискорив ходу, майже побіг, перебіг м'який шлях, заулок і вийшов на широку, скупо освітлену електричністю вулицю. Густий, п'янкуватий пах білих навіть в темряві акацій оповив його. Закрутилось злегка в голові. Зубенко пішов тихше. На вулиці вже не чути було нікого. Світились вікна у всіх будинках і, разом з електричним ліхтарем край вулиці, псували чудову, суцільну, закінчену, промірковану навіть у дрібницях, красу ночі.

Зубенко зненависно дивився на освітлені вікна й гостріш почував свою самотність. Он з краю дім, де жила вона. Він теж світиться. Запевне вона вже повернулася, сидить між своїми, гарна, весела, недосяжна, як щастя... А може, у неї хто з "товаришів". Відомо, що вона приятелює з ними,— він не раз бачив у неї сих розумних, нахабних і недбало зодягнених суб'єктів, ненавидів їх від щирого серця і заздрив їм: вони мали, самі того не помічаючи, те, чого йому бракувало,— вони мали потім!.. Зубенко порівнявся з своєю хвірткою, простяг руку, щоб

одщипнути клямку, але від саду, від дому тхнуло на нього такою безпорадною пусткою, що рука несамохіть спустилась. А з її присадку почувся дрібний, гармонійний сміх і відбився у всій істоті його тремтінням недосяжного раювання. Він пішов далі й напружено дослухався. Справді, в присадку гомоніли. Зубенко перейшов вулицю й нешвидко пішов попід частоколом. Він знав, що гомонять на ганку, і, зрівнявшись з ним, мимоволі став, дослухаючись.

— Гаразд, буду. Так у вас все вже злагоджено до демонстрації?

— Все, все, приходьте... А ви де ж се барилися? Все із своїм штейгером? — питав густий бадьорий голос.

— Ха-ха-ха! — сипала вона.— Ну да, а хіба що?

— Та нічого... І охота вам...

— А ви знаєте, товаришу, що я трохи не зробилася зараз штейгерихою?

— Ой-ой, жартуєте?

— Слово честі! Зубенко сватав.

— Справді? Хм... не дурень, присягаюсь Аллахом.

— А ви навісний!

— Ха-ха-ха!.. Глядіть, ви доходитесь.

— Та хіба я що?.. Він скаржився на свою долю, на самотність, на брак змісту в житті...

— Буржуйська пісня!.. Який же чорт йому винен, що сидить, як бабак? Адже ж ми звертались до нього...

— Стривайте. Говорив, що не всі здатні жити так, як ви, товариші...

— Дурень...

— І що його гнітить сіре, безпросвітне життя, і що я внесла б промінь світла в те життя й прикрасила б його...

— Ба, чого гирява забажала — кісника! Ну, а ви?

— Я тільки спитала: "А потім?"

— Ха-ха-ха! Так... А він?

— Сів у калошу. Я й пішла.

— Здорово, хвалю. Ба, буржуйська пика, "прикрасити", хе!..

Зубенко одійшов і тихо попхався додому, без думки, без почуття. Він не почував більш свідомості, рухалося в темряві тільки важке, порожнє, непотрібне тіло.

— Нього се ви блукаєте тут як неприкаяний? — почувсь тихий, лукавий голос.

Він затремтів і став. Схилившись на хвірточку, стояла в своїм присадку Ганна Петровна.

— Чом же се краля ваша од вас утікла? — сміялась вона.

Зубенко прожогом кинувся від неї, перебіг шлях і вже не пам'ятав, як відімкнув двері на ганку, як увійшов у кімнату. На нього тхнуло важким хатнім духом від довго зачинених вікон і дверей, і з темних кутків зиркнула страшна, невблаганна самотність... І більш нічого ні зараз, ні.,, потім, ні потім, ні потім... Се слово давило, гнітило його, краяло серце, шаленим жахом проймало душу, але він, сам не знав навіщо, без краю промовляв його, до розпачу, до божевілля, сидів і промовляв... Рука простяглася до столу, де ледве помітно виблискував у темряві револьвер... Сухий гучний тріск не знайшов виходу й розітнувсь жахливою луною по кімнатах, блиснувши білим вогником на чорнім тлі. Пітьма здригнула і згусла...

За стіною, у сусідів, заворушилось.

Ранком поліцейському надзирателеві ніколи було і вгору глянути. Він вже кілька разів навідувався до помешкання штейгера Зубенка, щоб списати протокола, але йому доносили, що на майдані збираються шахтарі й лагодяться пройтись демонстративно вулицею. Надзиратель бігав туди, метушився, прохав, докоряв, лаяв, нахвалявся, але нічого не вдіяв і вернувся знов до трупа, сів за стіл і почав писати. Біля нього стояло двоє городових, декілька цікавих служащих; приходила Ганна Петровна й інші жінки й обережно шептались. А Зубенко, чужий, холодний, сидів на стільці, закинувши далеко назад голову й простягнувши глибоко під стіл ноги. На вустах запеклась йому кров, на виску чорніла рана. Було тихо, нудно, моторошно...

Раптом надзиратель підняв голову. Дехто підійшов до вікон і вийшов на ганок. У відчинені двері несподівано ринув з вулиці дужий, бадьорий, піднесений спів шахтарів, повний бажання, віри, змісту, певності в своїй перемозі... О, вони знали, що буде потім...

1908